

Kungsladugården

i Borgholms kommun

Kulturlandskapsinventering

2001-01-15

Dan Carlsson
ArkeoDok

Kungsladugården, Borgholms kommun Kulturlandskapsinventering

Bakgrund

Med anledning av att Borgholms kommun avser att upprätta en områdesplan av en del av Borgholms kommun, här benämnd Kungsladugården, har undertecknad erhållit uppdraget att genomföra en kulturhistorisk utredning över det tilltänkta området (UO). Föreliggande rapport avser den första etappen av en sådan utredning och innebär en översiktlig beskrivning av området som ett underlag för att med hjälp av fortsatta fältinventeringar och eventuella arkeologiska provundersökningar belysa möjligheterna till förändrad markanvändning inom utredningsområdet.

Enligt kommunens uppdrag, i linje med av undertecknad lämnat förslag till etappvis utredning, innebär denna första etapp en genomgång av det historiska kartmaterialet samt en genomgång av arkiven för att finna eventuella belägg för lösfynd eller andra antikvariska uppgifter av betydelse för tolkningen av områdets kulturhistoriska utveckling.

Syftet är därtill att peka ut områden som ur kulturhistorisk synvinkel föreslås skall undantas från exploatering och sådana områden som låter sig urskiljas idag som möjliga att exploatera under hänsyn tagen till förekomsten av kända eller förmodade fornlämningar. Genomgången bör också kunna tjäna som underlag för en fortsatt utredning i form av fältinventering, eventuell fosfatkartering och i slutskedet en eventuell arkeologisk provundersökning i fält.

Med andra ord innebär denna första etapp enbart en grund för den fortsatta analysen och i planarbetet. Enligt kommunens upphandling skall utredningen i denna första etapp omfatta följande moment:

- Arkivgenomgång och analys av arkivaliska uppgifter
- Analys av äldre kartmaterial, kopplat till fornlämningsmaterialet

Utredningsområde

Det aktuella utredningsområdet utgörs av ett ca 2 km² stort område omedelbart söder om Borgholms tätort, begränsat i väster av landsvägen, i söder av Tryggestad by och i öster av sockengränsen mot Köpings socken. Området tillhör idag helt Räpplinge socken, men området närmast Borgholms slott utgjorde under medeltiden en egen socken; Borg, vilken i början av 1600-talet införlivades med Räpplinge.

I gränsområdet mellan Borgs och Räpplinge socknar låg under medeltiden den nu försvunna byn Getstad eller Getungstad, vars marker redan på 1500-talet tillfördes Borgholms kungsladugård. Namnet för byn finns fortfarande kvar i den ås som går längs planområdets södra gräns (figur 1).

Utredningsområdet ingår som helhet i kulturmiljövårdens riksintressen. Motiveringen till att området pekats ut som riksintresse beskrivs på följande sätt: "Motivering: A) Slottsmiljö. Borgholms slottsruin och kungsladugården. B) Statsmiljö. Borgholm med brunns- och bostadsbebyggelse från sekelskiftet. C) Odlingslandskap med differentierat näringsfång. Byar och bebyggelsemiljöer" (Meddelande 1997:26, länsstyrelsen i Kalmar län).

Den i miljön utpekade sammanhängande bebyggelse- och kulturlandskapsmiljön söder om Borgholm, vilken i sin helhet inkluderar föreliggande undersökningsområde (UO) beskrivs på följande sätt: "Tvärs genom områdets centrala del går en åsbildning, Getstadås, med omfattande fornlämningskoncentrationer. Hela området präglas av ett växlande och rikt kulturlandskap från lövskog längst i väster intill Kalmarsund, över alvarmarker mot Getstadås, öppna åker- och betesmarker öster om åsen och lövskog i områdets östligaste del. I områdets södra del finns ett av Ölands äldsta stentäktsområden på alvarmarken. I området ligger byarna Tryggestad, Kärr, Svarteberga, Äpplerum, Räpplinge, Strandtorp och Borgehage .

Inom hela området finns enskilda fornläm-

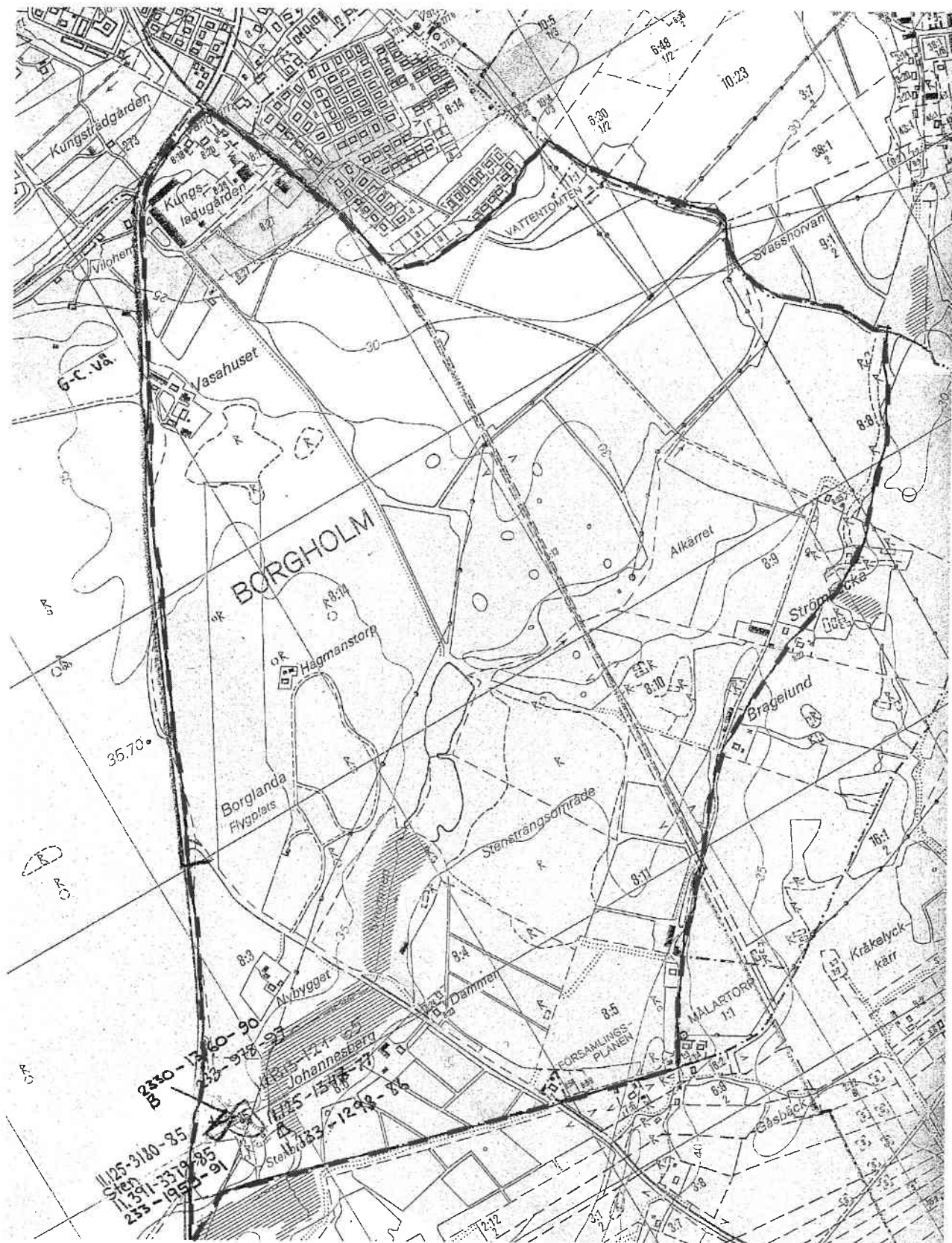

Fig. 1. Utredningsområdet. Ekonomiska kartan skala 1:10.000

ningar samt sammanhängande fornlämningsområden av varierande omfattning. Flera och enstaka fornlämningar i ett stråk av 6 kilometers längd på landborgens höjdkam. Vid Strandtorp löper en gren av stråket på Getstadås mot nordost där man finner gravfält, ett flertal stensättningar, rösen, stensträngssystem och husgrunder” (Meddelande 1997:26, länsstyrelsen i Kalmar län).

De åtgärder som föreslås i beskrivningen till riksintresset för det beskrivna området är följande:

- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma intill redan befintlig bebyggelsegrupp och anpassas till lokal byggnadstradition.
- Fornlämningsområdena vårdas.
- Landskapet hålls öppet.

Arbetets uppläggning och genomförande

Arbetet har lagts upp och genomförts i två steg. Det första steget har inneburit en arkiv- och kartgenomgång. Resultaten från denna har legat till grund för en rumslig jämförande analys, där framför allt de skilda underlagskartorna har transformerats till en enhetlig skala för att därmed underlätta analys och tolkning av områdets kulturhistoriska bakgrund och utveckling.

Arkiv- och kartgenomgången genomfördes under november-december 2000. Kartmaterialet har analyserats på lantmäterienhetens arkiv på länsstyrelsen i Kalmar län. De arkiv i övrigt som har nyttjats är framför allt ATA (Allmän-topografiska arkivet) samt fornminnesregistret på riksantikvarieämbetet. Därtill är uppgifter hämtade från forskningsprojektet Det Medeltida Sverige, samt det av Henrik Fallgren pågående forskningarna om den öländska bebyggelsen under järnålder – medeltid.

Den naturgeografiska bakgrunden

Den geologiska och naturgeografiska situationen i ett område avgör till en inte oväsentlig del hur människan har nyttjat landskapet. Kartan, figur 2, visar i något förenklad form områdets

geologiska innehåll. Underlaget är jordartskartan, upprättad 1981 i skala 1:50.000. De bör noteras att jordartskartan, mot bakgrund av skalan, är något generaliserad, vilket innebär att arealmässigt små områden med avvikande jord av skilda karaktärer i ett i övrigt enhetligt område, inte framträder. Inledningsvis kan konstateras att undersökningsområdet som helhet befinner sig över de nivåer som under förhistorisk tid har varit strandnära marker. Man kan med andra ord utesluta lämningar och aktiviteter som legat vid den dåtida stranden, som exempelvis hamnar under vikingatid, fiskeplatser och gropkeramiska boplatser från stenåldern som företrädesvis återfinns längs den forna kusten.

I övrigt karaktäriseras UO av framför allt tre landskapstyper, som i hög grad har styrt hur människan under äldre tid nyttjade området. I väster finns en utlöpare av ett hållmarksområde som sträcker sig till landborgen i väster. Jordtäcket är här mycket tunt och lämpar sig inte för jordbruk i någon högre grad. Områdets östra och södra delar utgörs huvudsakligen av morän, med inslag av lera. Jordtäcket är här tillräckligt tjockt för att området kan fungera som odlingsmark och huvuddelen av dagens åkermark återfinns inom detta område.

Två andra geologiska företeelser är av betydelse för hur människan har nyttjat området. I det ena fallet är det en kraftig grusås (Getstadsåsen) som följer den södra gränsen för undersökningsområdet i nordostlig-sydvästlig riktning. Åsen fotsätter i sydvästlig riktning utanför UO. Åsar av det här slaget har i mycket hög grad används som begravningsplats under förhistorisk tid, men också som transportled. I det aktuella fallet är det därför symptomatiskt att flera gravfält återfinns på åsen.

Den andra företeelsen som har karaktäriserat områdets användande är den å och det våtmarksområde som löper parallellt med åsen och som i stort sett delar UO i två delar. Låglänta områdena tjänade som sidvallsängar under äldre tid, men de har också i många fall varit bygdeskiljande så till vida att bygränser och gårdsgränser i många fall följer vattendrag.

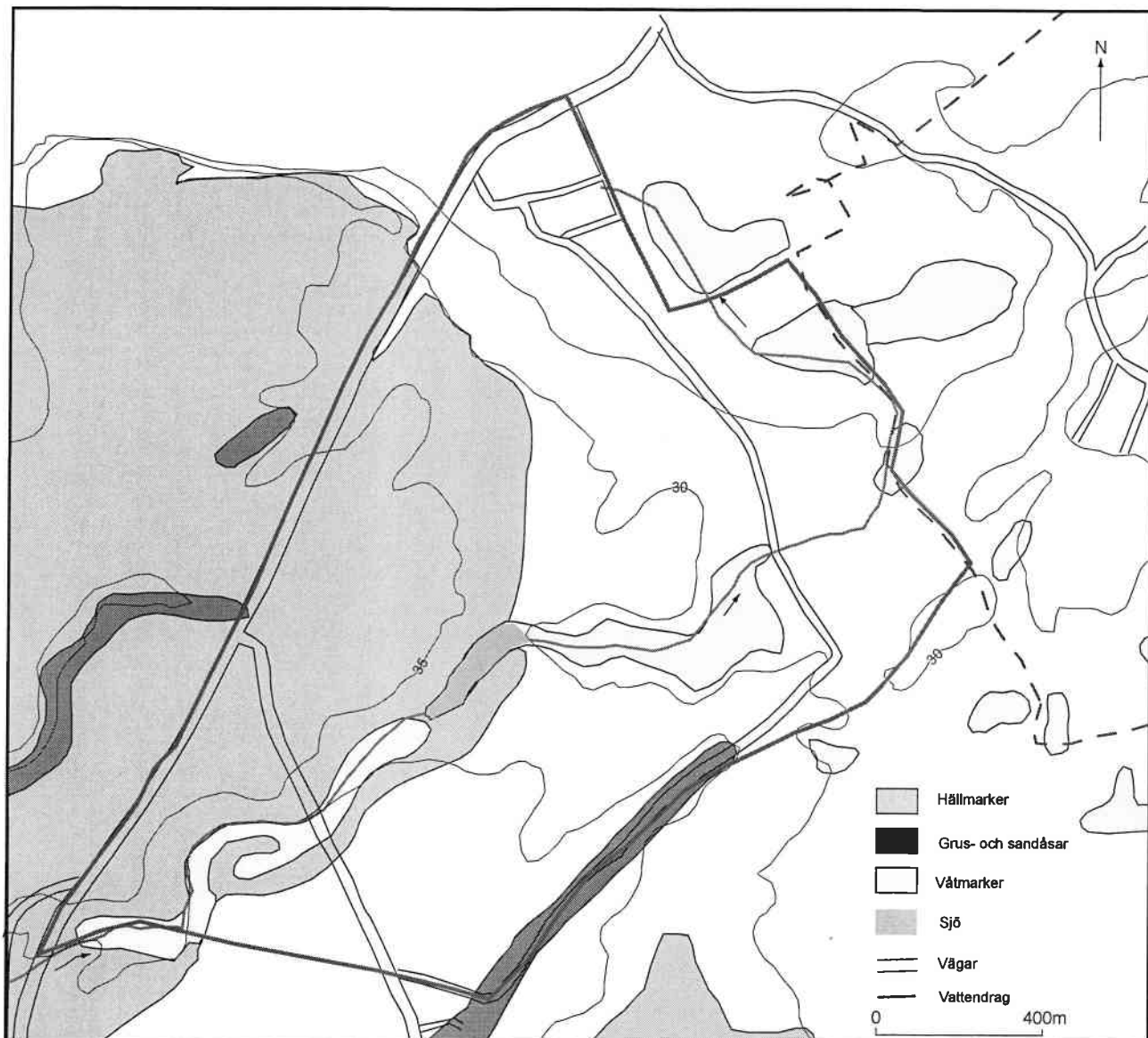

Fig. 2. Geologiska kartan över Borgholm och undersökningsområdet.

Fornlämningarna

Möjligheterna att spåra äldre bosättningar varierar beroende på från vilken period de är. Förenklat kan sägas att ju yngre en boplats är ju lättare har man att identifiera och avgränsa den. Yngre boplatser (vikingatid och senare) hyser som regel ett rikt fyndmaterial och höga fosfatvärden. Förekomsten av fynd av metall är som regel stor på dessa boplatser, varför en avsökning med metalldetektor som oftast ger utmärkta resultat (under förutsättning att området ligger i plöjd mark).

Boplatser från bronsålder och äldre järnålder är som regel svårare att identifiera, bl. a genom att de innehåller få metallföremål och genom att fosfathalten ofta är låg och varierad. I öppen mark kan de dock många gånger identifieras genom förekomst av skörbränd sten. Som regel måste man ta till provgropar för att kunna spåra dessa boplatser.

När det gäller stenåldern, framträder boplatser vanligtvis genom en rik förekomst av flintavslag och många gånger har man också påträffat stenyxor eller andra vektyg i åkern. Stenålderns kustboplatser, där fisk och säl har utgjort en betydande del av näringsfånget, framträder mycket klart och distinkt genom fosfathalten i marken.

Underlagsmaterialet för en analys av fornlämningssituationen i ett område utgörs som regel av fornlämningsregistret, dvs. det register som förtecknar alla kända fornlämningar. Det kan vara värt att här påpeka att registret inte tillnärmelsevis är heltäckande. Registret skall snarare ses som en indikator på vad som kan finnas i ett område och i vissa delar av vårt land kan registret inte mer än betecknas som toppen av ett isberg vad avser förekomsten av fornlämningar.

Bilden över fornlämningarna inom UO bygger i hög grad på en kartanalys utförd av Henrik Fallgren, som arbetar med en omfattande studie av järnålderns bebyggelse på Öland. Förutom husgrunder och hägnader från den äldre järnåldern (ungefär 100-600 e.Kr) förekommer det ett antal gravfält och ett flertal ensamliggande gravar.

Gravfälten återfinns framför allt i anslutning till Getstadsåsen, men ett gravfält finns strax söder om Kungsladugården. De ensamliggande

gravarna är framför allt belägna i västra delen av UO (figur 3). Det bör noteras att kartan i detta fall inte tar upp de osäkra fornlämningar som finns registrerade i fornlämningsregistret, eftersom syftet med denna första del är att urskilja vilka områden som av kulturhistoriska skäl bör undantas från exploatering. En noggrannare genomgång av fornlämningsmaterialet bör ske i samband med en eventuell andra etapp i form av en fördjupad fältinventering av berörda områden. För en översikt över alla numrerade fornlämningar vill jag hänvisa till bilagda karta i slutet av rapporten.

Utredningsområdet hyser omfattande spår av förhistorisk bosättning och markanvändning, framför allt i form av de för Öland så karaktäristiska husgrunderna och hägnaderna från järnåldern. Dessa koncentrerar sig till framför allt den södra delen av UO i anslutning till en uppenbarligen mycket gammal väg som löper som en gräns för planområdet i söder (de utgör framför allt hägnader runt dåtidens åkermark, men återfinns även utanför det odlade landskapet. Tack vare att såväl hägnader som hus vid den här tiden byggdes av sten, finns i många fall hela landskap bevarade. Man brukar regelmässigt datera dessa lämningar till perioden ca 100 - 600 e. Kr f.

Fornlämningar och geologin

En sammanläggning av fornlämningarna, så som de är registrerade i fornlämningsregistret med den geologiska bakgrunden visar tydligt hur geologin har styrt den forntida människans landskapsutnyttjande (figur 4). Gravarna och gravfälten återfinns i princip inom två markslag.

Dels förekommer det ett stort antal ensamliggande och glest liggande gravar inom hällmarken i väster. Dels återfinns gravar och gravfält i ett stråk längs Getstadåsen. Utanför dessa två områden finns endast någon enstaka grav, vilket tydligt visar hur människan medvetet har nyttjat rummets topografiska och geologiska situation.

Bilden är i hög grad kongruent med erfarenheter från andra områden, så till vida att gravar och gravfält nästan alltid, framför allt från perioder äldre än den allra yngsta järnåldern, återfinns utanför gårdarnas produktionslandskap (inägo-

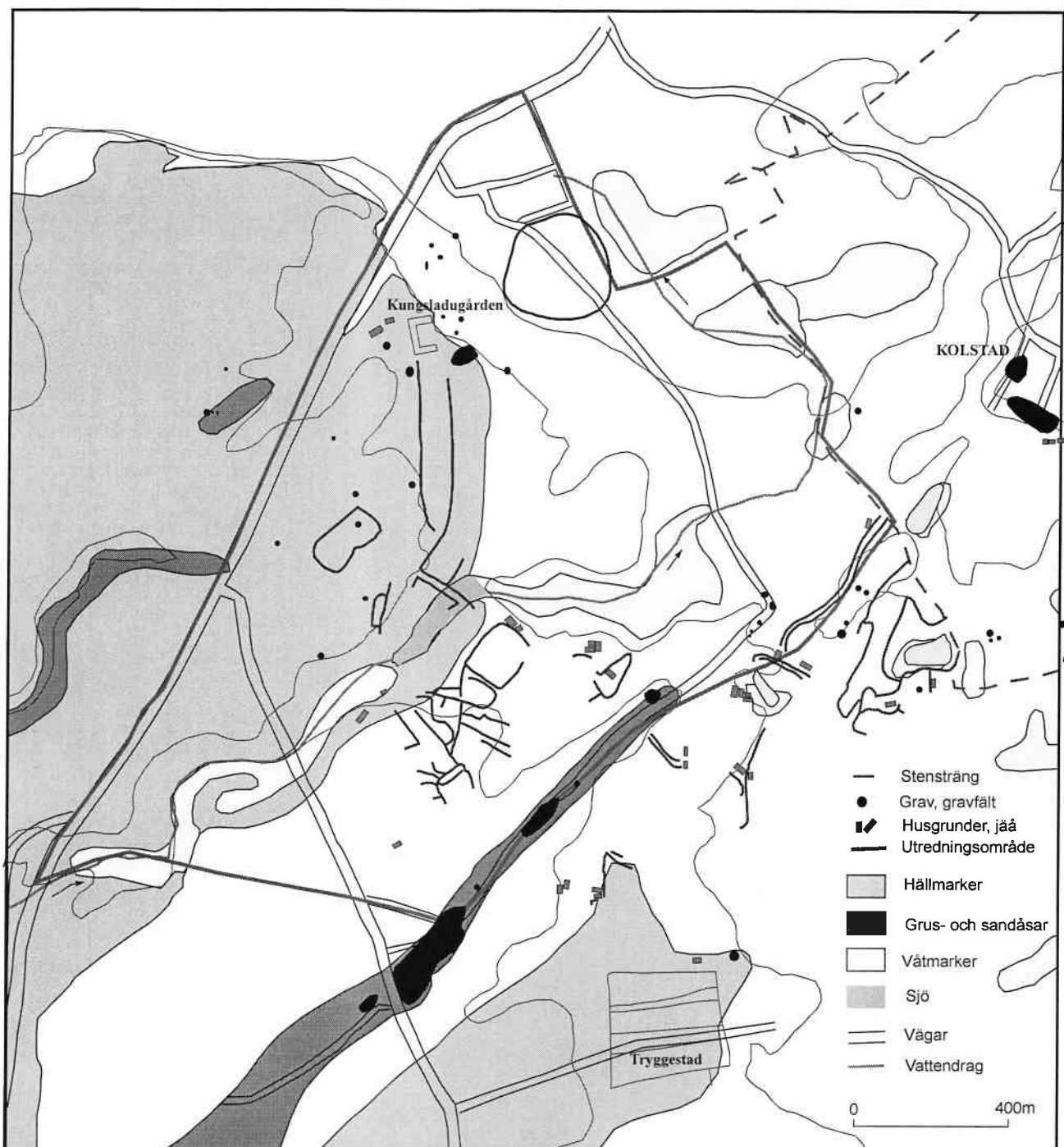

Fig. 4. Geologiska kartan och fornlämningarna.

marken) i utmarken.

Husgrunderna och hägnaderna inom UO koncentrerar sig framför allt till moränleran och till UO:s södra del och till området på ömse sidor om Getstadåsen. Ett mindre område finns längst norr i omedelbar anslutning till Kungsladugården. Genom stensträngarnas utbredning och fördelningen av husgrunder kan man få en relativt god bild av det landskap som nyttjades under järnåldern.

Bebyggelsen vid den här tiden var organiserad i något som man närmast kan betrakta som glesa byar, med ett intrikat mönster av åkerytor, fågator och inhägnade ängsmarker och hagar. Kartan visar också ett försök att avgränsa den produktionsmark (inägomark) som har hört till gårdarna (figur 5). Järnålderns landskap fördelar sig då på två områden, dels ett omfattande och väl sammanhängande landskapsrum i den södra delen av UO, med fortsättning in i Tryggestad bys marker och med en möjlig fortsättning öster ut in i Kolstad bys marker.

I norr finns ett mindre och mer sammanhängande område, bestående av två husgrunder. Inom området finns också en märklig kringbyggd gårdsplan omgiven av sannolikt 5 husgrunder. Dessa torde vara medeltida eller något senare och hör sannolikt samman med Kungsladugården, sådan den fanns före den brändes 1677 av danskarna.

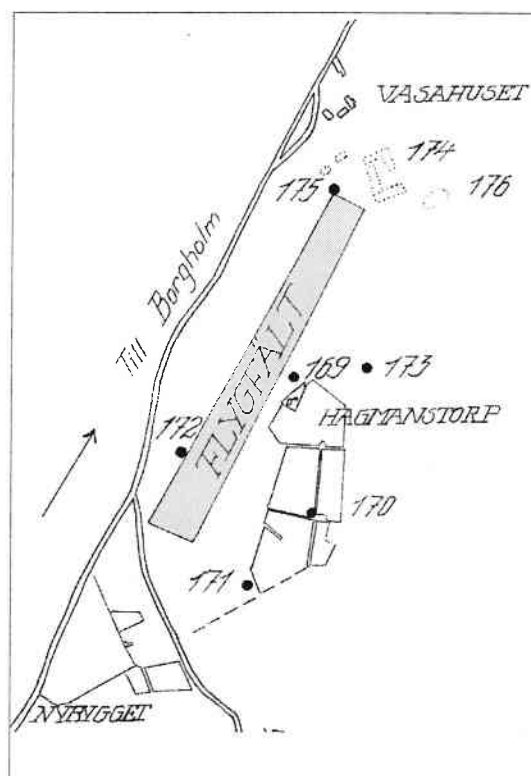
Mellan dessa två bebyggelseområden, i kanten av hållmarken, finns ett antal mycket långa stensträngar, troligen även de från järnåldern. De är vanskligt att avgöra om dessa skall betraktas som hägnader runt åker och äng, eller om de snarare har att göra med betesfällor. Man kan notera att dessa långa hägnader binder samman det norra området med det i söder.

Det är mycket få av områdets fornlämningar som är vetenskapligt undersökta, vilket innebär att det är vanskligt att tidsfästa dessa och att därmed skikta landskapet i tiden. Jag nämnde tidigare att husgrunderna och hägnaderna hör till den äldre järnåldern, som regel daterade till perioden 100-600 e. Kr. Däremot är det svårare att datera gravarna utan närmare undersökning.

En av gravarna i det västra området vid Hagmanstorp, belägen på hållmarken, undersöktes i samband med att man anlade flygfältet i början

på 1960-talet. Den har nummer 172 i fornlämningsregistret och bestod av en regelbundet rundstensättning, 9,5 m i diameter och 0,4 m hög. Gravens ytterkant (kantkedja) bestod av halvmeterstora granitstenar. Innanför kantkedjan bestod anläggningen av en vällagd kalkstenspackning i flera skikt.

Fornlämningen låg på alvarmark, ca 35 m ö h och intill Borgholms flygplats, Borglanda. Den hade skadats i samband med schaktningsarbeten på landningsbanan och togs därför bort efter undersökning utförd av Kiki Johansson 1966. Anläggningen låg i södra delen av ett område där flera enstaka fornlämningar förekommer (figur 6).

Den undersökta graven nr 172 i fornlämningsregistret ligger i västra kanten av flygfältet. Den kan genom fynden dateras till 200-550 e. Kr. Rapport ATA, dnr 7764968.

Förutom ben och kol innehöll graven skärvor av två lerkärl. Vidare påträffades två X-formiga rembeslag, två remsöljor och en remlöpare, allt av brons, samt ett antal eldskadade bronsfragment och en flintbit. Graven kan genom fynden

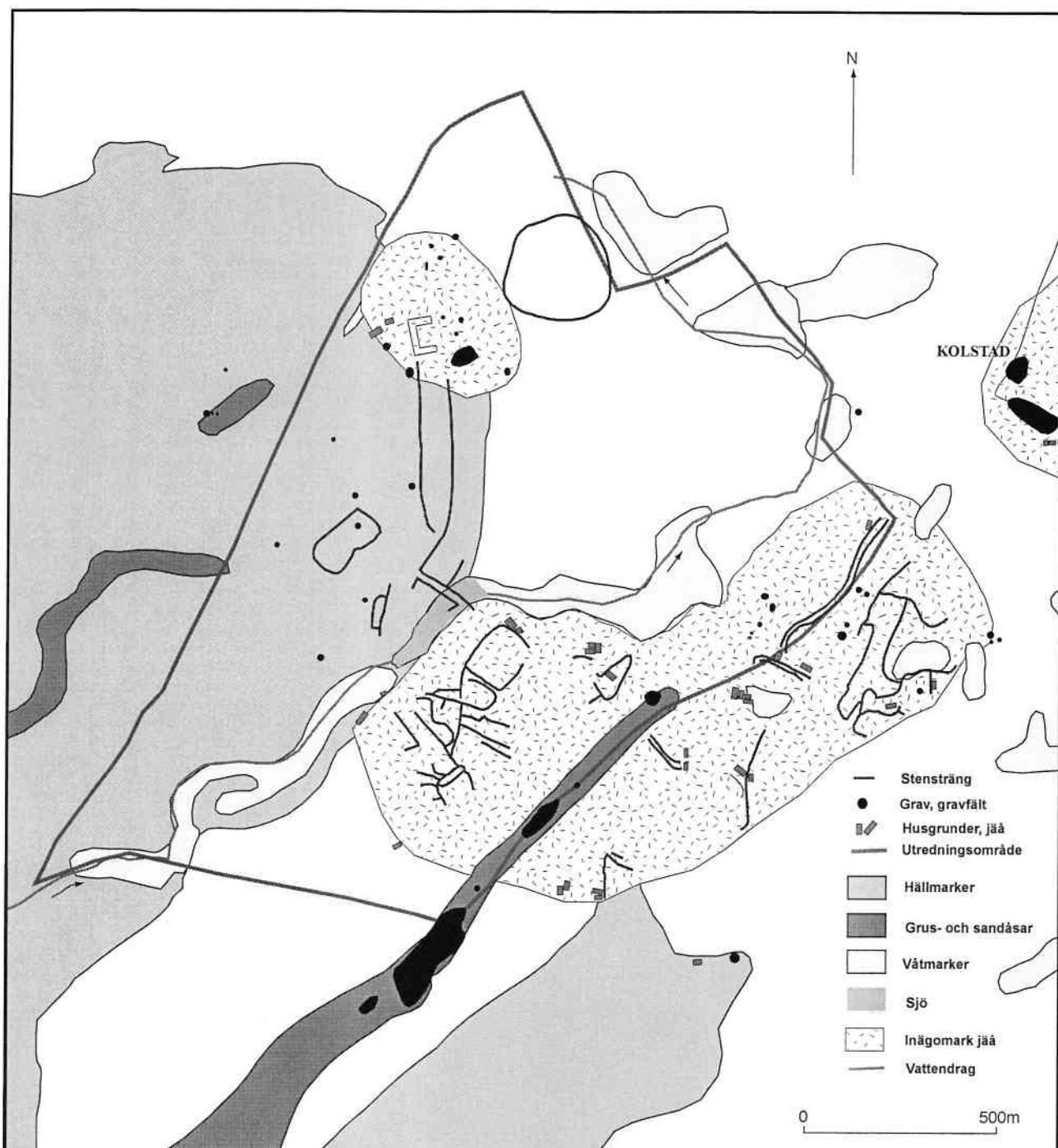

Fig. 5. Geologiska kartan över Borgholm och undersökningsområdet med inågomarken till järnålderns gårdar.

dateras till äldre järnålder, närmare bestämt till den så kallade romerska järnåldern eller folkvandringstiden (i tid blir det 200 - 550 e. Kr).

Förutom denna undersökta grav är det få iakttagelser från förhistorisk tid som kan belysa områdets tidiga historia vid sidan av de registrerade fornlämningarna. Vid Målartorp, norra sluttningen av Getstadåsen och ett par hundra meter norr om väggenombrottet i åsen har man vid borttagandet av ett stenröse i en åker påträffat ett par smycken (korsformigt spänne av brons med silverbleck och en fingerring av silver). Dessa smycken kan även de tidfästas till folkvandringstid (400-550 e.Kr). Förmodligen kommer de från en av gravarna i det stora gravfältet vid väggkorsningen (fornlämning nummer 163).

Skrivna källor och äldre kartor

Under medeltid utgjorde området närmast Borgholms slott en egen socken; Borg, vilken i början av 1600-talet införlivades med Råpplinge socken. I gränsområdet mellan Borgs och Råpplinge socknar låg under medeltiden den nu försvunna byn Getstad eller Getungstad, vars marker redan på 1500-talet tillfördes Borgholms kungsladugård. Namnet finns fortfarande kvar i åsen som går vid planområdets södra gräns.

Det äldsta omnämmandet av Borgs socken enligt uppslagsverket "Det medeltida Sverige" är från omkring 1320, *de Borgh* (DS 888 odate-rad avskrift). I en skrivelse från 1346 omnämns *in parrochiis...Borg* (DS 4118, avskrift) och 1513 i *Borgha sokn* (Rap 19/1). Socknen har troligen bestått av Borgholms slotts näromgivningar med byarna Getungstad och Tryggestad. Senast i början av Gustav I:s regering upplöstes socknen och lades samman med Råpplinge.

Borgs medeltida kyrka sprängdes under Kalmarkriget, varvid även ett stort antal medeltida gravstenar från tidig medeltid förstördes. Kyrkans grundmurar finns i en kulle intill slottsruinen. Under 1100-talets förra hälft uppfördes en absidkyrka.

Byn Getungstad finns omnämnd 1376, med beteckningen *Getungstadhum* (Rap 21/10, SRP 1226). Byn bestod vid 1540-talet av 3 skattegårdar. Bytomten har möjligen, enligt det medel-

tida Sverige, legat nära Getstadåsens nordöstra del, ca 1000 meter nordnordost om Tryggestad, tolkat som fornlämning nr 160. Enligt fornminnesregistret utgörs denna fornlämning av 3 husgrunder av traditionell järnålderstyp och det rör sig förmodligen inte om bytomten till den försvunna byn Getungstad.

"Kungsgården är belägen på den plats som gårdarna Slåt och Bragelunda legat samt byn Getungstad. I den senare skänktes en gård till Kalmar nunnekloster 1376. Dessa gårdar avhystes av Gustav Vasa" (Alm sid. 234. Magnus Ladulås Skattebrev från 1281., I, "En bok om Råpplinge". Utgiven av Råpplinge hembygdsförening. Redigerad av Rune Karlsson. 1990).

Vidare nämner Alm att, "I Borgholms räkenskaper för år 1559 nämnes att "Ladugårdsgärde" sås vart år med 26 tunnor, "Giestada gärde" sås vart år med 33 tunnor och i "Kollestadha gärde" sås vart år med 4 tunnor, en "Diurchage" sås vart år med 3 tunnor, "Norra trädet" sås vart år med 53 tunnor och "Södra trädet" sås vartannat år med 40 tunnor" (Alm 1990, sid. 235).

Ladugårdsgärdet måste hänföra sig till det odlingsområdet som finns intill Kungsgården och norr om ån i UO:s centrala del, Giestada gärde bör vara Getungstad som hörs av namnet och Kollestadha gärde är Kolstad. Det välkända så kallade Vasahuset är sannolikt från 1500-talet.

Kungsgården och närliggande byar brändes av 1677 av danskarna och troligen är det resterna av denna bebyggelse som finns strax söder om Vasahuset och som har nummer 173 i fornlämningsregistret.

Man kan alltså notera att det i området har funnits en by som har försvunnit med namnet Getungstad. Det talas även om ett par gårdar, Slåt och Bragelunda. En intressant fråga i sammanhanget är om det kan ha funnits ytterligare en by som har försvunnit och som har fått ge namn åt socknen, dvs. namnet Borg. Det finns så vitt jag har kunnat bedöma inte några skrivna källor som omtalat detta. Inte heller vet vi exakt var byn Getungstad har haft sin bebyggelse. Här kan de äldre lantmäteriakterna vara till stor hjälp.

De äldre kartorna är ett närmast självklart underlag för att bedöma ett områdes kulturhistoriska utveckling. Kartorna ger i sig naturligt-

vis en bild av det landskap som var för handen när kartan upprättades, men visar i mångt och mycket också en betydligt äldre situation. Kartbilden är så att säga en sammanfattning av en i många fall 1000-årig historia.

Särskilt användbara för att ge en tidsmässig djupdimension åt ett område är de äldsta kartorna; de från 16- och 1700-talen. Dessa kartor utgör en i bästa fall utmärkt spegel av landskapet från medeltid och fram till våra dagar. Det krävs dock att man rätt kan "läsa" och tolka kartorna, vilket kräver mångårig erfarenhet. Nackdelen med dessa kartor är att detaljeringsgraden är mycket ringa, parad med att lantmätaren många gånger mycket schablonmässigt har redogjort för företeelser utanför den centrala åkermarken. Bebyggelsen är dessutom oftast endast redovisad som en hussymbol.

De något yngre kartorna, storskifteskartorna och lagaskifteskartorna, är genom sin detaljrikedom synnerligen användbara för att belysa markanvändningen. Lantmätarens noggrannhet innebär många gånger att denne har ritat in forn-lämningar på kartan, såsom gravar och stensträngar. Den höga noggrannheten innebär också att man ur ägo- och brukningsmönstret med tämligen stor säkerhet kan urskilja det "ursprungliga" inägoområdet, och därmed få en bild av den medeltida-vikingatida situationen.

För att komma åt den äldre landskapssituationen inom UO har de äldre kartorna på lantmäterienheten på länsstyrelsen i Kalmar län används. De mest illustrativa kartorna har härvid penetrerats för att erhålla en detaljerad analys av området. Som tidigare omtalats berör utredningsområdet i första hand Kungsladugårdens marker. Men som nämndes i inledningen utgörs området också av en äldre socken, benämnd Borg.

Genom medeltida skriftiga belägg vet vi att det har funnits en by i Borg socken med namnet Getungstad. Denna bys gårdsplats skulle kunna lokaliseras med hjälp av de äldre kartorna, dvs. genom namnet på ägor, men också genom att studera de skilda markslagens rumsliga utbredning.

Geometrisk avmätning 1680

Den äldsta kartan utgörs av en geometrisk avmätning från år 1680 över Kungsladugårdens marker (figur 7). Gränsen i söder utgör gräns mot Trygggestads marker. Kartan redovisar enbart inägomarken, dvs. den mark som fungerade som åker- och ängsmark. För att bättre kunna orientera sig i kartan är dagens vägar till en del inlagda, liksom ett par av de större gravfälten.

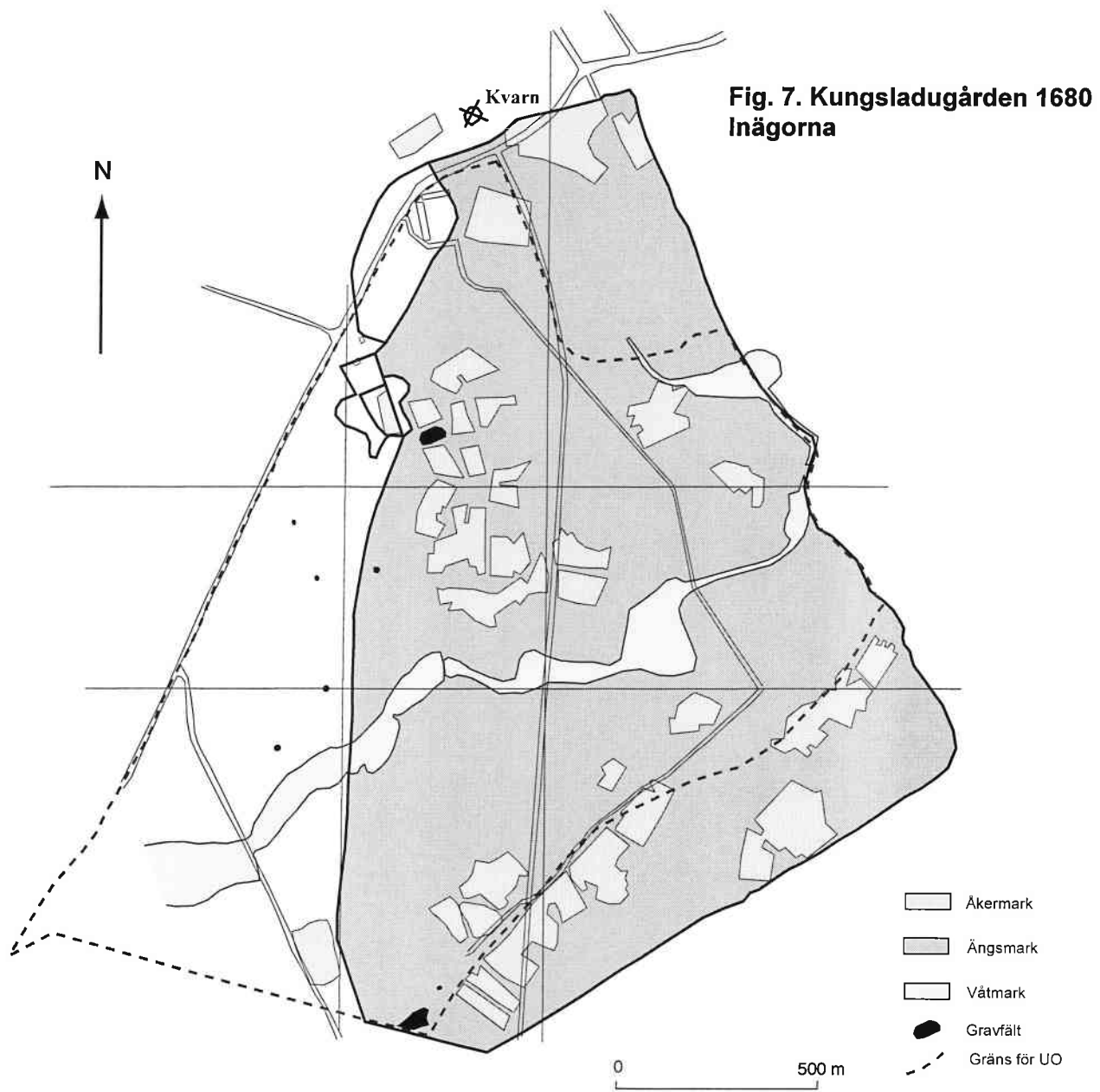
Inledningsvis kan man notera hur väl inägomarkens västra gräns följer den naturgeografiska situationen, så som den avspeglar sig i den geologiska kartan. Åkermarken förekommer spridd i framför allt två från varandra avgränsade delar. Dels finns det odlingsmark i anslutning till Getstadåsen, dels ett sammanhängande område strax sydöst om Kungsladugårdens bebyggelse (som återfinns inom de med hägnader utmärkta området i nordvästra delen av kartan).

Tvärs genom området går ett brett bälte med våtmarker och en å som avvattnar området mot nordöst, för att sedan vika av mot norr och passera kvarnen strax norr om inägomarken.

Kartan med den klara uppdelningen av åkermarken i två områden på ömse sidor om ån ger anledning till att fundera på om det ursprungligen möjligen har funnits två byar i området. Söder om ån finns den mark som hört till den avhysta byn Getungstad. Åkermarken ligger väl samlad kring åsen och en väg som har gått här under långa tider.

Norr om ån finns ett annat område med åkermark. Avståndet till det södra området, liksom det faktum att Getungstads bygräns följt ån i nordostlig sydvästlig riktning talar för att det ursprungligen kan ha legat ytterligare en by eller en gård inom Kungsladugårdens marker.

Man kan också notera att de gravfält som förekommer i UO finns i anslutning till de två odlingsområden som framträder i den äldsta kartan. Likaså uppvisar fördelningen av järnålderns gårdar en tydlig koncentration till dessa två områden, liksom den tolkade utbredningen av järnålderns inägomark.

Arealavmätning 1805

I relation till den äldsta kartan är de från något yngre perioder betydligt mer detaljerade och upplysande, inte minst genom att noggrannheten i redovisningen är betydligt bättre vad gäller detaljerna i odlingslandskapet. Jag har valt att använda mig av den arealavmätning som upprättades år 1805 av lantmätaren Nils Lindius, inte minst mot bakgrund av dess stora skala och detaljrika innehåll. Här framträder alla de impediment och röjningsrösen som präglat åkerlandskapet under äldre tid och alla de diken etc. som framför allt har tillkommit under historisk tid (figur 8).

Åkermarkens utformning kan i många fall användas för att bygga upp en relativ kronologi inom ett område. Yngre former av åkermark är som regel mer regelbundna och har formen av avlånga tegar. De äldre formerna, som bygger på en mycket lång användning, många gånger med rötter i sen förhistorisk tid – tidig medeltid, är mer oregelbundna och hyser ofta ett stort antal röjningsrösen som är resultatet av en lång användningstid. Överhuvudtaget är äldre åkrar mer oregelbundna än yngre och de återfinns oftast centralt i odlingslandskapet och nära bebyggelsen. Dessa områden är således relativt sett sannolikt yngre än de centrala, oregelbundna och röjningsrösebemängda åkerytorna.

Kartan från år 1805 uppvisar två områden med åkrar som tydligt avviker genom en mycket stor fragmenteringsgrad och oregelbundenhet. I det ena fallet handlar det om området i anslutning till Getstadåsen i södra delen av UO. I det andra fallet om ett område strax norr om ån och det sankade området i UO:s centrala del. Man kan notera att det är i anslutning till dessa båda områden som järnålderns kulturlandskap återfinns. På flera ställen kan man iaktta hur gränser och former i det yngre landskapet direkt knyter an till järnålderns hägnader och landskapsindelning.

Man kan med andra ord ana att järnålderns landskap, i första hand i form av hägnader, endast är rester av ett större och mer komplext system av hägnader som fram till kartans tid har kommit att försvinna i och med den utökade uppodlingen.

Man kan också notera att de gravfält som

är registrerade i det södra området ligger som större impediment i åkermarken och det är troligt att ett flertal gravar med tiden har försvunnit som ett resultat av uppodling. Åkerlandskapet i den nordligaste delen av UO uppvisar en helt annan bild. Åkerytorna här bildar ett uttalat linjärt system, direkt anpassat till en vändplog och sannolikt relativt sent anlagda.

Bilden av två åtskilda områden som kunde urskiljas i den äldsta kartan är således tydligt framträdande även i arealavmätningen från 1810. Det södra området skall uppenbarligen knytas till den försvunna byn Getungstad, vars exakta byplats är okänd. Man bör räkna med att de i området befintliga järnåldersgårdarna utgör ursprunget för byn och att det rör sig om ett kontinuerligt nyttjat landskap från den äldre järnåldern fram till det att byn avhystes av Gustav Vasa på 1500-talet.

Var själva bytomten har legat kan dock inte klargöras utan en noggrann fältinventering. För att förtydliga bilden av Getungstad bys marker och möjliga placering av bytomten har jag förenklat bilden i figur 9. Ser man till kartbilden och landskapets uppbyggnad framträder ett par områden som skulle kunna hysa själva bytomten, beläget vid de vägar som går genom området och i kanten av det centrala odlingsområdet.

Det norra området med en ålderdomlig prägel är koncentrerat till ett parti strax söder om resterna efter det som sannolikt varit kungsladugården fram till det att den brändes av danskarna 1677. Centralt i det sedan lång tid uppodlade landskapet och i anslutning till den väg som går tvärs igenom åkerområdet finns ett område som är ouppodlat och som skulle kunna hysa platsen för en försvunnen by eller gård (figur 10).

En möjlig tanke är att det från början har funnits en by inom detta område, kanske med namnet Borg, som under loppet av tidig medeltid kommit i frälsets och kungens händer. De två gårdar som nämns av Alm; Slåt och Bragelunda, kan möjligen vara resterna av denna by.

Det skulle i så fall betyda att kungsgården ursprungligen uppstått ur en by som legat i den norra delen av UO och där byn kom att avhysas under tidig medeltid. Liknande fall av avhysning av byar och etablering av kungsgårdar och frälsegårdar är vanligt förekommande i södra och

Fig. 8. Kungsladugården
Arealavmätning 1805

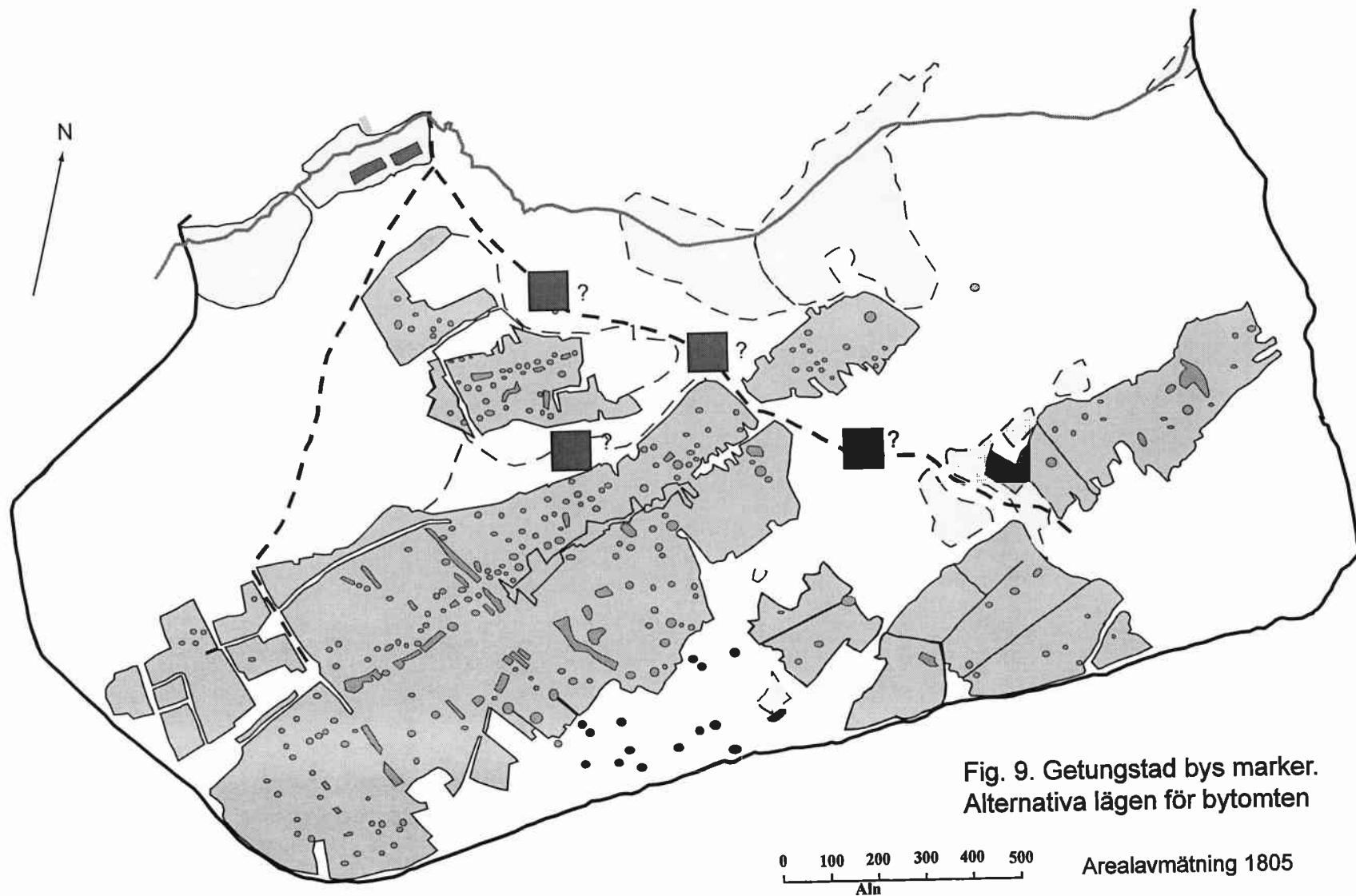
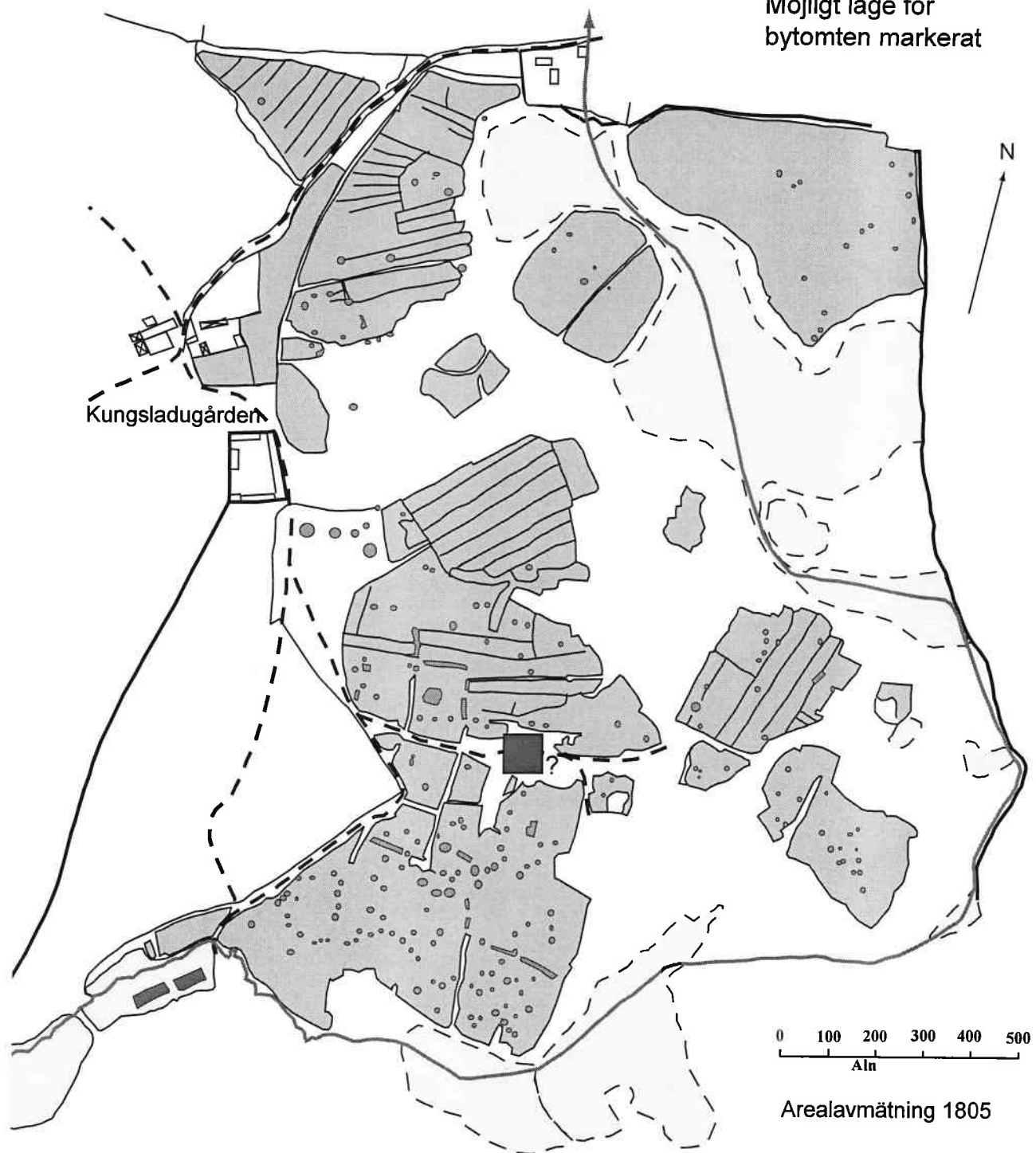

Fig. 9. Getungstad bys marker.
Alternativa lägen för bytomten

0 100 200 300 400 500
Aln

Arealavmätning 1805

Fig. 10. Den norra "byn"
Möjligt läge för
bytomten markerat

mellersta Sverige vid denna tid. Någon säker slutsats rörande en eventuell förekomst av en ödelagd by i norra delen av UO och placeringen av dess bytomt kan dock inte dras utan en detaljerad fältinventering.

Sammanfattning av kartanalysen

Sammantaget har kartanalysen gett vid handen att UO från början möjligen har hyst två byar, där den ena klart framträder med namn; Getungstad. Den försvann slutligen avhyst av Gustav Vasa under loppet av 1500-talet. Byn har haft sina marker söder om Getstadån som rinner genom UO:s centrala del i nordostlig-sydvästlig riktning.

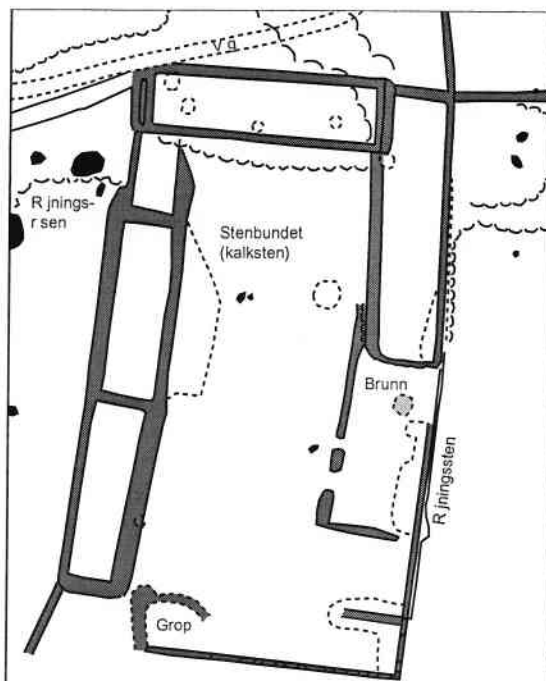
Bytomten kan inte med säkerhet identifieras, men ett antal möjliga lägen har med hjälp av de äldre kartorna kunnat identifierats. Analysen ger också tydliga signaler om att byn Getungstad sannolikt har ett ursprung i de gårdar från äldre järnåldern som finns i anslutning till byns centrala odlingsområde.

Norr om ån finns ytterligare ett sammanhållet odlingslandskap som av former och omfattning att döma möjligen indikerar att här har legat ytterligare en by. Det finns dock inga säkra spår eller skrivna källor som i så fall ger namnet på byn, men möjligen har gårdarna Slåt och Bragelunda något med en bebyggelse i detta område att göra.

Kungsgården, som är resultatet av en nedläggning av byarna i området är belägen i undersökningsområdets norra del. Den brändes som tidigare sagts av danskarna 1677. Den var då belägen ca 200 meter söder om Vasahuset. Platsen hyser idag ruinerna av minst 6 byggnader, ett flertal brunnar och många spår av äldre verksamhet som sannolikt är resterna av kungsgården (figur 11). Man kan notera att vad som måste ha varit ruinerna av kungsgården är inritade av lantmätaren i den arealavmätning som genomfördes 1805.

Tolkning och utvärdering

Väger man samman resultaten av de skilda analyserna framträder ett par områden som hyser omfattande spår av äldre bebyggelse, både i

Strax söder om Vasahuset finns ett omfattande komplex av husgrunder, stenmurar, brunnar och stenrösen, vilka uppenbarligen utgör resterna av Kungsgården som brändes av danskarna 1677. Minst 6 större byggnader framträder i området. Man kan notera att lämningarna är tydligt utmärkta på kartan från 1805. Efter ritning i ATA, riksantikvarieämbetet.

form av fornlämningar och av kulturlandskaps-spår från yngre tider. Dessa områden hyser en lång kontinuerlig bosättning och är till vissa delar välbevarade, särskilt i fråga om den äldre järnåldern och området söder om Getstadån.

Vid sidan om dessa två bebyggelseområden bör området med gravar i den västra delen av UO uppmärksammas. Området kan ses som ett utmarksområde till bebyggelsen inom området. Här vallades djuren på bete, här togs sten, men här var också platsen för enstaka begravningar. Hällmarksområdet är relativt lite påverkat av sentida verksamheter. Det är möjligt att här kan finnas flera gravar av liknande slag, svåra att upptäcka.

En genomgång av befintliga källor indikerar således att ett par områden bör betraktas vara av central betydelse inom denna del av riksintresseområdet Borgholm. Med ledning av kartor och övrigt skrivet material har en avgränsning

gjorts, mot bakgrund av dagens landskapsbruk. Dessa områden hyser så stora kulturhistoriska värden att de föreslås undantas från en landskapsförändrande exploatering (figur 12).

Det är att märka att avgränsningen av de skyddsvärda områdena inte skall ses som en fast gräns i terrängen, utan mer som en indikation om att inom dessa områden bör man vara restriktiv med exploatering, om man vill bevara områdets kulturhistoriska kvaliteter. I en vidare planläggning av området borde också vägas in en bevarandeplan för dessa områden som tar sikte på att skydda och bevara dem.

Utpekandet av dessa områden som centrala i riksintresseområdet innebär inte automatiskt att övriga områden är fria att exploatera. Som framgår av kartorna finns i flera fall ensamliggande fornlämningar i dessa områden, vilka har sitt givna skydd och det bör poängteras att områdena mycket väl kan hysa ytterligare förhistoriska lämningar osynliga ovan jord. Som en vägledning har jag försökt att peka ut de områden som kan misstänkas hysa ovan jord osynliga och okända fornlämningar.

Det rör sig i första hand om hällmarksområdet i den västra delen av UO. Det kan inte utelutas att här finns ytterligare spridda gravar. Det andra området som bör beaktas är den centrala delen av åkermarken i anslutning till Kungsgården. Vi rör oss här i ett område som enligt kartanalysen mycket väl kan hysa en bosättning under yngre järnålder-medeltid och vara platsen för en försvunnen by.

Det bör som avslutning poängteras att de utpekade skyddsvärda områdena givetvis även de med stor sannolikhet innehåller ytterligare fornlämningar. Det rör sig här framför allt om boplatser från en stor del av förhistorien, inte minst från den yngre järnåldern. För att mer i detalj kunna belägga sådana fornlämningar och för att säkrare kunna skilja ut de områden som kan anses vara fria att exploatera krävs vidare fältstudier, såsom fältinventering, fosfatkartering och eventuellt provgröpar.

Doc. Dan Carlsson
ArkeoDok

Fig. 12. Markanvändningsanalys

